

Współzależność schematu Ja a społeczne kategoryzacje¹

Anna Błaszczak*

Instytut Psychologii, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin

INTREDEPENDENCE OF SELF-SCHEMA AND SOCIAL CATEGORISATION PROCESSES

Undertaken studies relate to the role of interdependent self-construal for social categorization processes. The idea of interdependence came from Markus and Kitayama works (1991), but is understood here as a formal level of associations between self-schema and cognitive representations of other people. It was assumed that associations between self-schema and other-schema increase personal involvement in processing social information. What is more, thanks to that connections individual has got an easy access to the knowledge about others. Due to that, hypothesis predicts that higher interdependence of self-schema will decrease tendency to superficial social categorizations. Two studies were undertaken to investigate that prediction. In study one, tendency to superficial social categorization was measured and compared among participants with relatively high and low interdependence of self schema. In the second study, accessibility of common or distinctive traits was manipulated. Obtained data show that low level of self-interdependence facilitates superficial social categorizations, as well as focusing on self-distinctive attributes.

Celem artykułu jest zabranie głosu w dyskusji nad znaczeniem specyfiki schematu Ja dla przetwarzania informacji o innych ludziach. Wielokrotnie wykazywano, że zawartość reprezentacji wiedzy o własnej osobie decyduje o zróżnicowaniu reakcji podmiotu wobec otoczenia społecznego (Banaji i Prentice, 1994; Greenawald i Pratkanis, 1988; Wojciszke, 2003). Ludzie, których schemat Ja zawiera takie wymiary jak „relacyjność”, „towarzystwość” czy „tolerancja” charakteryzują się otwartością, wrażliwością i zrozumieniem potrzeb innych (Cross, Gore i Morris, 2003). Inny nurt badań skutecznie poszukuje podmiotowych uwarunkowań społecznych kategoryzacji koncentrując się na określeniu roli formalnego zróżnicowania reprezentacji wiedzy o własnej osobie. Akcentuje się tu między innymi znaczenie takich właściwości samowiedzy jak odrębność schematowa czy złożoność (Jarymowicz, 1984, 1994a, 1994b, 1999, 2006).

Rozważania podjęte w tym opracowaniu poświęcone są formalnym właściwościom reprezentacji wiedzy o własnej osobie i ich konsekwencjom dla przebiegu kategoryzacji społecznych. W prezentowanych badaniach skoncentrowano się jednak nie na odrębności schematowej, lecz na powiązaniach pomiędzy schematem Ja a strukturami poznawczymi odnoszonymi do innych ludzi. Zmienną tą nazwano roboczo współzależnością schematu Ja. Termin zaczerpnięty został z koncepcji Markus i Kitayamy (1991), w której autorzy wyróżniają Ja-współzależne, typowe dla mieszkańców wschodniego kręgu kulturowego.

Współzależna forma Ja charakteryzuje się powiązaniem wiedzy o sobie z wiedzą o innych i relacyjnością (Markus i Kitayama, 1994; Cross i Madison, 1997; Wojciszke, 2003). Cele i wartości grupy są przyjmowane przez jednostkę za własne. Samowiedza podmiotu zawiera znaczącą ilość wymiarów wspólnych dla siebie i innych ludzi (wymiarы węzłowe; por. Markus i Kitayama, 1991). Na poziomie

* Korespondencję dotyczącą artykułu można kierować na adres: Anna Błaszczak, Instytut Psychologii, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, Pl. Litewski 5, 20-080 Lublin.
e-mail: Anna.Blaszczak@umcs.lublin.pl

¹ Badania przedstawione w artykule były finansowane z grantu KBN nr 2878/H03/2006/31.

właściwości formalnych schematu Ja można oczekiwać rozbudowanej sieci skojarzeń z reprezentacjami odnoszącymi się do otoczenia społecznego (por. Głuchowska, 2005, 2007a, 2007b, 2008).

Przyjmując, że schemat Ja ma charakter nadrzędny i jest nawykowym punktem odniesienia w percepcji społecznej (Greenwald, 1980; Kamińska-Feldman, 1994; Jarymowicz, 1993), a skojarzenie struktur poznawczych zwiększa osiągalność i łatwość wykorzystania wiedzy w nich zgromadzonej (Tversky, 1977; por. Nęcka, Orzechowski i Szymura, 2006) można podejrzewać, że mniejsze lub większe powiązanie samowiedzy ze schematami odnoszącymi się do innych ludzi (współzależność Ja) będzie warunkować dostępność czy wyrazistość reprezentacji różnych kategorii otoczenia społecznego. Decydować może o osobistym zaangażowaniu podmiotu w przetwarzanie informacji społecznych i aktywizacji wiedzy o innych nawet wtedy, gdy przywołana zostanie własna osoba. W konsekwencji, stopień powiązań schematu Ja ze schematami odnoszącymi się do innych ludzi jawi się jako zmienna warunkująca przebieg i efekty kategoryzacji społecznych. Znaczenie współzależności schematu Ja dla wnikliwości w przetwarzaniu informacji o innych ludziach jest problemem podjętym w tym opracowaniu.

WŁAŚCIWOŚCI SCHEMATU JA A PRZETWARZANIE INFORMACJI SPOŁECZNYCH

Schemat Ja składa się z „poznawczych generalizacji na temat Ja, wywiedzionych z przeszłych doświadczeń” (Markus, 1977, s. 64). Wymiary i atrybuty skojarzone z własną osobą, tworzą unikalną kombinację, która zintegrowana i utrwalona stanowi podstawę samowiedzy (Baumaister, 1996; Kihlstrom i Klein, 1997; za: Oleś 2003).

Budowanie wizji własnej osoby następuje równocześnie z tworzeniem generalizacji na temat atrybutów i zachowań innych ludzi. Fundamentalne znaczenie odgrywają tu procesy porównań społecznych oraz zdolność różnicowania Ja – Inni, „rozpoznawania siebie wśród swoich i obcych” (Jarymowicz, 1985, 1989, 1994a, 1994b; Jarymowicz i Kwiatkowska, 1988). Podmiot aktywnie poszukuje informacji o sobie samym: porównuje się z innymi, dowiaduje się o tym jacy są ludzie w jego otoczeniu i konfrontuje to z samoobserwacją (Festinger, 1954; Jarymowicz, 1992; Suls i Miller, 1977).

Reprezentacja wiedzy o własnej osobie lokuje się w szerszym kontekście struktur poznawczych odnoszących się do różnych obiektów i kategorii rze-

czywistości społecznej. Część właściwości i dymensji typowych dla podmiotu jest równocześnie wykorzystywana do opisu innych ludzi czy dostępnych percepcyjnie grup społecznych oraz składa się na ich poznawczą reprezentację (por. Markus, 1977, 1983). Można przypuszczać, że w toku formowania się struktur odnoszących się do Ja i różnych kategorii otoczenia społecznego, powstają między nimi bardziej lub mniej rozległe skojarzenia. Zróżnicowany stopień powiązań samowiedzy z reprezentacjami otoczenia (współzależność schematu Ja – por. Głuchowska, 2008), przejawia się we wspólnocie wymiarów charakterystycznych dla podmiotu i innych ludzi. O relatywnie wysokim stopniu współzależności schematu Ja mówimy wtedy, gdy dymensje ważne i charakterystyczne dla własnej osoby służą jednocześnie do charakteryzowania innych ludzi (por. Markus i Kitayama, 1991).

Sieć skojarzeń pomiędzy strukturami poznawczymi dotyczącymi własnej osoby i świata społecznego może różnicować wnikliwość w przetwarzaniu informacji o innych ludziach i ograniczać tendencje do uproszczonych kategoryzacji. Model podwójnego procesu spostrzegania społecznego Brewer (1988; za Kwiatkowska, 1999; Brewer, 1991) wydaje się wyjaśniać mechanizm omawianej relacji. W świetle tej koncepcji, identyfikacja napływających informacji społecznych przebiega automatycznie, a jej rezultatem jest decyzja czy i jak ma przebiegać dalsze przetwarzanie. Jeśli obiekt okaże się bez znaczenia dla podmiotu, może on zarzucić poszukiwanie dalszych informacji na temat bodźca. Jeśli natomiast obiekt będzie znaczący, może nastąpić wybór między dwoma procesami: opracowaniem kategoryalnym – znacznie uproszczonym; lub przetwarzaniem analitycznym, które niesie za sobą bardziej złożoną wiedzę na temat obiektu poznania.

Kluczowe znaczenie dla wyboru drogi przetwarzania ma stopień i jakość zaangażowania podmiotu (por. Kwiatkowska, 1999). Relatywnie większy stopień powiązania umysłowych reprezentacji własnej osoby z reprezentacjami otoczenia społecznego wydaje się z zasady prowokować zaangażowanie Ja, a przez to wzbudzać opracowywanie uwzględniające poszczególne cechy bodźca. W konsekwencji uproszczone i mało wnikliwe osądy społeczne powinny być rzadsze. Powierzchnowe i pochopne kategoryzacje wydają się bardziej prawdopodobne przy braku osobistego zaangażowania podmiotu – na przykład wtedy, gdy powiązania z reprezentacją wiedzy o własnej osobie są ograniczone. W takich okolicznościach przetwarzanie potoczy się najprawdopodobniej drogą kategoryalną.

Przytoczone argumenty przemawiają na rzecz tezy, że to wysoki stopień powiązań schematu Ja z reprezentacjami innych ludzi zmniejsza tendencję do uproszczonych kategoryzacji społecznych. Z drugiej jednak strony, w literaturze przedmiotu obecne są bogate i systematyczne dane wskazujące na znacznie odrębności schematowej dla wnikliwości w przetwarzaniu informacji o otoczeniu (Jarymowicz, 1994a; Kwiatkowska, 1994, 1999). W tym ujęciu przyjmuje się, że wykraczanie „poza egocentryczną perspektywę widzenia siebie i świata” i koncentracja na obiektach spoza Ja, możliwa jest pod warunkiem ukształtowania się relatywnie rozłącznych reprezentacji własnej osoby i innych ludzi. Dobrze dookreślona, wyodrębniona tożsamość osłabia tendencje do uproszczonych kategoryzacji społecznych i pozwala na wgląd w perspektywę drugiego człowieka czy grupy.

Rozmyte i niejasne granice pomiędzy kategorią My i Inni ludzie wzbudzają w jednostce potrzebę dookreślenia własnej tożsamości społecznej, która może być realizowana między innymi poprzez pochopne i powierzchowne przetwarzanie informacji o innych ludziach (Jarymowicz, 1994a, 1994b; Kwiatkowska, 1994, 1999). Wyniki wielu badań wskazują, że relatywnie mała odrębność schematów My-Inni współwystępuje z tendencją do uproszczonych kategoryzacji (Kwiatkowska, 1994, 1999). Kiedy własna grupa jest mało wyrazista, łatwiej uzyskać poczucie przynależności do niej poprzez wykazanie odrębności od innych (różnicowanie My-Oni, podział na „swoich” i „obcych”).

Dobrze ukształtowana tożsamość indywidualna opiera się z kolei na wyodrębnieniu siebie spośród innych – podobnych lub bliskich. Wyraża się odrębnością schematów Ja-My. Znaczenie własnej grupy dla dookreślenia samego siebie (tożsamość społeczna) w regulacji zachowania jest wtedy relatywnie mniejsze. Dzięki temu mniejsza powinna być także skłonność do uproszczonych kategoryzacji społecznych. Dane wskazujące na znaczenie wysokiej odrębności schematu Ja względem reprezentacji najbliższego otoczenia społecznego (My) dla wnikliwości przetwarzania informacji o innych ludziach nie są już tak jednoznaczne (por. Kwiatkowska, 1994), stąd potrzeba dalszych analiz.

Podjęte badania miały na celu sprawdzenie czy współzależności schematu Ja ma znaczenie dla sposobu przetwarzania informacji społecznych. Przypuszczano, że gotowość do uproszczonych kategoryzacji społecznych będzie mniejsza u osób charakteryzujących się relatywnie dużą siecią skojarzeń pomiędzy schematem Ja i schematami od-

noszącymi się do innych ludzi. Tym samym oczekiwano, że powiązanie samowiedzy z wiedzą o innych zwiększa wnikliwość w przetwarzaniu informacji o nich. Poniżej opisano dwa badania przeprowadzone w celu weryfikacji tych hipotez.

BADANIE 1

W badaniu 1 sprawdzano poziom gotowości do powierzchownych kategoryzacji społecznych u badanych, dla których charakterystyczny był wysoki lub niski stopień współzależności schematu Ja. Miarą tendencji do uproszczonych kategoryzacji była skłonność do posługiwania się powierzchownymi wskazówkami (jak wygląd, ubiór czy kolor skóry) przy rozpoznawaniu czyjejs społecznej przynależności. Przewidywano, że wysoki stopień współzależności schematu Ja względem reprezentacji otoczenia społecznego będzie ograniczać gotowość do powierzchownych kategoryzacji i sprzyjać personalnemu przetwarzaniu informacji o innych. Odwrotnego wzoru wyników spodziewano się w grupie badanych z relatywnie niskim stopniem współzależności schematu Ja.

METODA

Osoby badane. W badaniu uczestniczyli studenci różnych lubelskich uczelni wyższych. Łącznie, wzięły w nim udział 132 osoby (80 kobiet i 52 mężczyzn), w wieku od 18 do 24 lat.

Materiały. Do pomiaru stopnia współzależności schematu Ja względem reprezentacji kategorii Inni ludzie oraz kategorii My zastosowano Kwestionariusz Spostrzegania Społecznego (Jarymowicz, 1992, 1993, 1994a, 2008). Technika składa się z trzech części, z których każda zawiera listę 70 rzeczowników określających pozytywne wymiary ludzkiego charakteru (takich jak: wszechstronność, towarzyskość, ambicja, optymizm). Przygotowując narzędzie starano się unikać konotacji afektywno-evaluacyjnych. Dlatego zdecydowano się wykorzystać jedynie pozytywne określenia rzeczownikowe, które ze względu na swój abstrakcyjny charakter kotwiczą uwagę w sferze pojęć i stanowią zestaw kategorii deskryptywnych wykorzystywanych zazwyczaj do opisu tego, jaki ktoś jest.

Poszczególne części kwestionariusza wydrukowane są na oddzielnych arkuszach i opatrzone instrukcją, prowokującą koncentrację na różnych kategoriach społecznych – Inni, My i Ja. Taka kolejność minimalizuje wpływ samowiedzy, nawyko-

wo wykorzystywanej jako punkt odniesienia w percepcji społecznej (por. Kamińska-Feldman, 1994; Jarymowicz, 1993). Zadaniem uczestników badania jest zaznaczenie dowolnej liczby rzeczowników oznaczających wymiary, którymi posługują się zazwyczaj do opisu Innych ludzi (I część badania), My (II część badania) oraz Ja (III część badania) – są to wymiary typowe. Na zakończenie każdego etapu uczestnicy proszeni są o wybranie spośród zaznaczonych rzeczowników dziesięciu, które najczęściej biorą pod uwagę charakteryzując daną kategorię – to wymiary schematowe.

Tradycyjnie metoda stosowana jest do pomiaru stopnia odrębności schematowej Ja-Inni, Ja-My, My-Inni (por. Jarymowicz, 1992, 1993, 1994a, 1994b, 2006, 2008; Kamińska-Feldman, 1994; Szuster, 2005). Ponieważ w każdym etapie badania uczestnik korzysta z tej samej listy atrybutów możliwe jest porównanie czy właściwości wskazane w opisie kategorii Inni lub My są jednocześnie używane do samoopisu czy też nie. W ten sposób określić można liczbę wymiarów prototypowych – ważnych i charakterystycznych tylko dla danej kategorii społecznej, nie wskazanych jako schematowe w opisie drugiej.

W opisywanych badaniach Kwestionariusz Spostrzegania Społecznego dostarczył danych do określenia stopnia współzależności schematu Ja (por. Głuchowska, 2008). Wyraża się on liczbą wymiarów charakterystycznych (typowych) dla kategorii My lub Inni uznanych jednocześnie za ważne dla samoopisu (schematowe Ja). Miara ta, w przeciwieństwie do poprzedniej, uwzględnia jednocześnie wymiary schematowe jednej kategorii i wszystkie dymensje charakterystyczne dla drugiej (wymiarów typowe).

Liczba atrybutów schematowych Ja wspólnych ze wszystkimi zastosowanymi wcześniej do opisu kategorii My pozwala na wskazanie stopnia powiązań pomiędzy reprezentacją wiedzy o własnej osobie i ludziach zaliczanych do własnej grupy (współzależność Ja-My, WJM). Liczba atrybutów schematowych Ja wspólnych ze wszystkimi zastosowanymi wcześniej do opisu kategorii Inni stanowi z kolei podstawę dla obliczenia wskaźnika współzależności schematu Ja względem reprezentacji Inni (współzależność Ja-Inni, WJIn). W obu przypadkach wskaźnik może przybierać wartości od 0 do 10. Im wyższa wartość wskaźnika tym większy stopień współzależności schematu Ja względem reprezentacji danej kategorii.

Gotowość do uproszczonej kategoryzacji społecznych określano przy pomocy techniki o nazwie

„Kongres” (Kwiatkowska, 1999). Rejestruje się w niej oceny stopnia użyteczności wskazówek w postaci cech wyglądu zewnętrznego dla rozpoznawania narodowości czy przynależności religijnej nieznanymi ludźmi. Badanych proszono o wyobrażenie sobie siebie, w roli jednego z organizatorów międzynarodowej konferencji i opiekuna grupy uczestników kongresu. Pytano czy badany potrafiłby, na podstawie powierzchownych wskazówek takich jak rysy twarzy, gestykulacja czy postawa, rozpoznać w grupie przybyłych na kongres różne osoby wiedząc, że wśród podopiecznych ma się znaleźć Amerykanin, Żyd, Rosjanin, Włoch, Cygan, Świadek Jehowy i trzech Polaków. Kategorie nieznanymi „przybyszów na kongres” dobrano celowo. Część z nich posiada wyrazisty stereotyp fizyczności (Włoch, Cygan, Żyd), a część nie (obiekty fizycznie stosunkowo „mało wyraziste”: Amerykanin, Rosjanin, Świadek Jehowy).

Wskaźnik tendencji do powierzchownej kategoryzacji określano przy użyciu trzech pytań dotyczących przydatności cech wyglądu fizycznego dla rozpoznania kogoś w tłumie nieznanymi osób. Odpowiedzi udzielano na siedmiostopniowej skali, gdzie 1 oznaczało „zdecydowanie tak” a 7 „zdecydowanie nie”. Wskaźnik był średnim nasileniem deklarowanej przydatności i mógł przyjmować wartości od 1 do 7. Zakładano, że stosunkowo najsilniejsza tendencja do uproszczonego, kategorycznego przetwarzania informacji społecznych będzie wyrażana poprzez zadeklarowanie zdecydowanej przydatności danej cechy. W ostatecznych analizach skala została dostosowana tak, że wielkość wskaźnika wskazuje wprost na nasilenie tendencji. Im wyższa wartość wskaźnika tym wyższa tendencja do powierzchownego kategoryzowania.

Procedura. Badania przeprowadzono w małych grupach ćwiczeniowych podczas zajęć. Studenci proszeni byli o wzięcie udziału w badaniach dotyczących spostrzegania społecznego. Wyjaśniono, że badania polegają na wypełnieniu kwestionariuszy i trwają około 25 minut. Zapewniono o anonimowości i dobrowolności udziału w badaniu. Po uzyskaniu zgody uczestników rozdano arkusze.

W pierwszym etapie uczestnicy wypełniali Kwestionariusz Spostrzegania Społecznego – kolejno I, II i III część techniki. Następnie zapoznawali się z opisem sytuacji rozpoczynającym technikę „Kongres” oraz odpowiadali na pytania dotyczące źródeł informacji, z jakich mogą korzystać rozpoznając poszczególne osoby. Na zakończenie podziękowano uczestnikom za udział w badaniu, objaśniono za-

stosowane metody i wskaźniki obliczane w oparciu o zebrane dane oraz podano informację na temat przewidywanych hipotezami zróżnicowań.

WYNIKI

W analizach statystycznych uwzględniono tylko kwestionariusze wypełnione zgodnie z instrukcją. Odrzucono również te arkusze, które nie zawierały pełnego zestawu danych. W efekcie obliczeniom poddano odpowiedzi zebrane od 116 uczestników badania (74 kobiet i 42 mężczyzn).

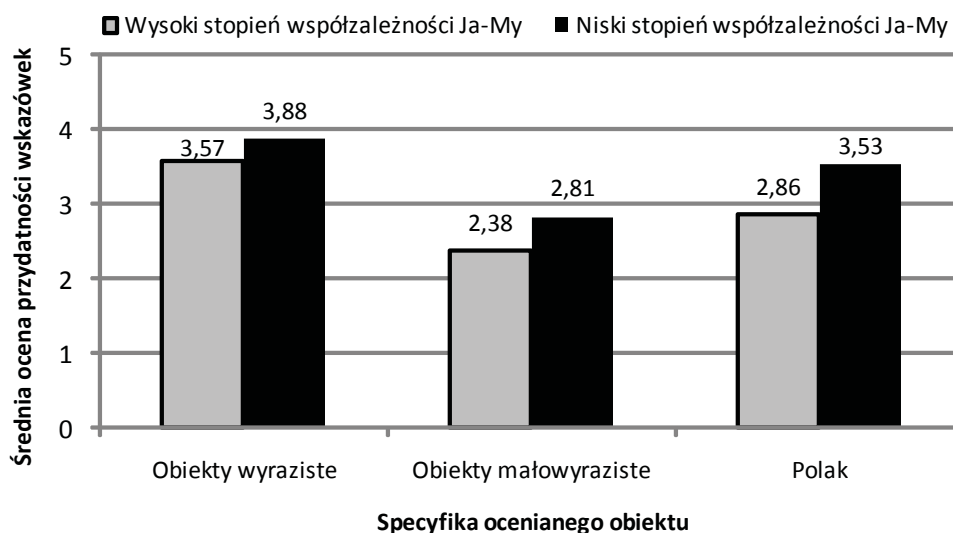
Uczestnicy badania zostali przydzieleni do grup o stosunkowo wysokim lub niskim stopniu współzależności schematu Ja. Podstawę stanowił rozkład empiryczny wskaźników współzależności schematów Ja-My (WJM) lub współzależności schematów Ja-Inni (WJIn). Badani, którzy uzyskali wynik powyżej mediany przydzielani byli do grupy „wysoka współzależność Ja”, podczas gdy badanych, którzy uzyskali wynik poniżej mediany zaliczano do grupy „niska współzależność Ja”. Ze względu na odnotowane we wcześniejszych badaniach zróżnicowanie międzypłciowe w stopniu współzależności schematu Ja (Głuchowska, 2005, 2007a, 2007b), zabieg alokacji osób do grup przeprowadzono oddzielnie dla kobiet i mężczyzn.

Analiza wariancji z powtarzanymi pomiarami wykazała, że stopień współzależności schematu Ja różnicował nasilenie gotowości do uproszczonych

kategoryzacji społecznych [$F(3,112)=2.604$; $p=.052$ – istotność na poziomie tendencji]. Badani charakteryzujący się wysokim stopniem współzależności schematu Ja względem reprezentacji otoczenia społecznego oceniali przydatność powierzchownych wskazówek czyjejs społecznej przynależności niżej ($M=3.1$ i $SD=1.03$) niż badani o niskim stopniu współzależności Ja ($M=3.49$ i $SD=.74$).

W kolejnym etapie, zebrane dane analizowane były w dwuczynnikowym modelu analizy wariancji: 2 (współzależność Ja-Inni, WJIn: niska, wysoka) \times 2 (współzależność Ja-My, WJM: niska, wysoka). Analizy uzyskanych danych wykazały efekt główny stopnia współzależności Ja względem My dla gotowości do uproszczonych kategoryzacji społecznych [$F(3,112)=2.347$; $p=.073$ – istotność na poziomie tendencji]. Badani charakteryzujący się wysokim stopniem współzależności schematu Ja względem My oceniali przydatność powierzchownych wskazówek czyjejs społecznej przynależności niżej ($M=2.95$ i $SD=1.37$) niż badani, dla których typowy był niski stopień współzależności Ja ($M=3.41$ i $SD=.91$). Nie odnotowano istotnego efektu głównego stopnia współzależności Ja względem schematu Inni.

W toku dalszych porównań zastosowano analizy kontrastów, których celem było dookreślenie znaczenia właściwości ocenianych obiektów (zróżnicowanych na wymiarze fizycznej wyrazistości) dla rozważanej zależności. Uzyskane wyniki prezentuje Wykres 1.

Wykres 1. Stopień współzależności schematów Ja-My a gotowość do powierzchownych kategoryzacji obiektów o wyrazistym lub mało wyrazistym stereotypie społecznym oraz przedstawiciela grupy własnej (Badanie 1)

Przeprowadzone porównania ujawniły istotne zróżnicowanie nasilenia gotowości do uproszczonych kategoryzacji społecznych względem obiektów mało wyrazistych [$t(114)=2.334$; $p<.02$] i przedstawiciela własnej grupy [$t(114)=2.484$; $p<.02$]. Nasilenie tendencji do powierzchownego oceniania obiektów wyrazistych było zbliżone w obu porównywanych grupach.

Osoby o relatywnie niskiej współzależności schematu Ja względem My zdecydowanie wyżej oceniały użyteczność cech wyglądu fizycznego dla rozpoznawania Amerykanina, Rosjanina czy świadka Jehowy (obiektów mało wyrazistych) ($M=2.81$; $SD=.85$) niż badani, dla których typowy był wysoki poziom współzależności schematów Ja-My ($M=2.38$ i $SD=1.12$). Co więcej, podobnie oceniali użyteczność cech wyglądu zewnętrznego w ocenie obiektu z własnej grupy odniesienia – kolejne wartości $M=3.53$ ($SD=1.23$) i $M=2.86$ ($SD=1.22$) to wskaźniki dotyczące Polaków.

WNIOSKI

Zgodnie z oczekiwaniami, zebrane w toku Badania 1 dane wskazują na znacznie niskiego stopnia współzależności schematów Ja dla gotowości do powierzchownych kategoryzacji społecznych. Badani, dla których charakterystyczna była relatywnie niska współzależność schematów Ja-My deklarowali większą użyteczność powierzchownych wskazówek do oceny czyjejs społecznej przynależności, szczególnie względem obiektów o mało wyrazistym stereotypie lub obiektów z własnej grupy odniesienia. Osoby, dla których typowy był wysoki stopień współzależności schematu Ja względem reprezentacji najbliższego otoczenia, charakteryzowały się znacznie słabszą tendencją do korzystania z zewnętrznych wskazówek przy określaniu czyjejs przynależności społecznej.

Zebrane dane wykazały, że stopień współzależności schematów Ja ma znaczenie dla gotowości do wykorzystywania powierzchownych przesłanek w ocenach przynależności społecznej osób o mało wyrazistym stereotypie lub osób z własnej grupy odniesienia (Polak). Nie różnicował natomiast nasilenia tendencji do powierzchownych kategoryzacji obiektów o wyrazistym stereotypie (Włoch, Cygan, Żyd). Prawdopodobnie stereotyp tych grup społecznych jest tak silny, że zaciera modulujący wpływ zmiennych dyspozycyjnych.

Odnotowane istotne zależności między stopniem współzależności schematu Ja a tendencją do uproszczonych kategoryzacji dotyczyły powiązania reprezentacji własnej osoby z reprezentacją kate-

gorii My, a nie powiązania schematów Ja i Inni ludzkie. Taki wzór wyników uzyskiwano w większości badań nad konsekwencjami regulacyjnymi współzależności Ja (Głuchowska, 2007a, 2007b, 2008). Własna grupa odniesienia (My) jawi się, już po raz kolejny, jako szczególnie filtr w percepcji innych, często nieznanymi osobom.

BADANIE 2

Badanie 2 miało dostarczyć danych o charakterze eksperymentalnym. Manipulowano stopniem koncentracji na wymiarach wspólnych dla reprezentacji wiedzy o własnej osobie i ludziach z najbliższego otoczenia lub atrybutów typowych wyłącznie dla jednostki, wyróżniających ją spośród innych. Oczekiwano, że zwrócenie uwagi badanych na cechy prototypowe dla Ja będzie sytuacyjnie zmniejszać dostępność wymiarów wspólnych (węzłowych) i ograniczać stopień współzależności schematów Ja. W następstwie takiej manipulacji powinna wzrastać tendencja do posługiwania się powierzchownymi wskazówkami przy rozpoznawaniu czyjejs społecznej przynależności.

W badaniu pilotażowym sprawdzono skuteczność zaplanowanej manipulacji. Uczestników (45 kobiet i 40 mężczyzn) proszono o wypisanie jak największej liczby wymiarów węzłowych Ja (wspólnych dla Ja i ludzi z najbliższego otoczenia) lub prototypowych dla Ja (charakterystycznych dla Ja i odróżniających od innych). Następnie badani wypełniali technikę „Szacowanie odległości” (Szuster, 2005), stosowaną we wcześniejszych badaniach jako pośrednia miara stopnia współzależności schematu Ja (por. Głuchowska, 2008). Zawyżanie ocen odległości wskazuje tutaj na relatywnie niską współzależność Ja, a szacowanie dystansów Ja jako krótszych niż w rzeczywistości sugeruje relatywnie wyższą współzależność reprezentacji własnej osoby. Uczestnicy, wobec których zastosowano instrukcję aktywizującą atrybuty wspólne dla schematu Ja i My szacowali dystanse wobec własnej grupy odniesienia jako istotnie krótsze niż badani, których koncentrowano na cechach specyficznych wyłącznie dla Ja [$t(83)=-2.066$; $p<.05$]. Zastosowana manipulacja została uznana za skuteczną.

METODA

Osoby badane. W badaniu uczestniczyli studenci różnych lubelskich uczelni wyższych. Łącznie, wzięły w nim udział 99 osoby (39 kobiet i 60 mężczyzn). Badani mieli od 20 do 23 lat.

Materiały. Wiedzę o wymiarach węzłowych (wspólnych dla Ja i ludzi z najbliższego otoczenia) lub prototypowych (charakterystycznych dla własnej osoby i odróżniających innych) aktywizowano w następujący sposób. Uczestników poproszono o wypisanie „jak największej liczby wymiarów (cech, atrybutów, właściwości) wspólnych dla własnej osoby i ludzi z najbliższego otoczenia; takich, którymi posługują się jednocześnie opisując siebie i ludzi wokół nich” lub „takich, które są typowe tylko dla nich i odróżniają ich samych od innych ludzi”; których używają wyłącznie wtedy, gdy myślą o własnej osobie.

Gotowość do uproszczonych kategoryzacji społecznych mierzono, jak w poprzednim badaniu, przy użyciu kwestionariusza „Kongres” (Kwiatkowska, 1999). Ponownie pytano o przydatność określonych cech wyglądu fizycznego dla rozpoznania czyjejś społecznej przynależności. Badani oceniali użyteczność poszczególnych przesłanek na siedmiostopniowej skali. Im wyższa wartość wskaźnika tym wyższa tendencja do powierzchownego, kategoryjnego przetwarzania informacji społecznych.

Procedura. Badanie przeprowadzono w małych grupach ćwiczeniowych. Studenci proszeni byli o wzięcie udziału w badaniach dotyczących spostrzegania społecznego. Wyjaśniono, że badania polegają na wypełnieniu kwestionariuszy i trwają

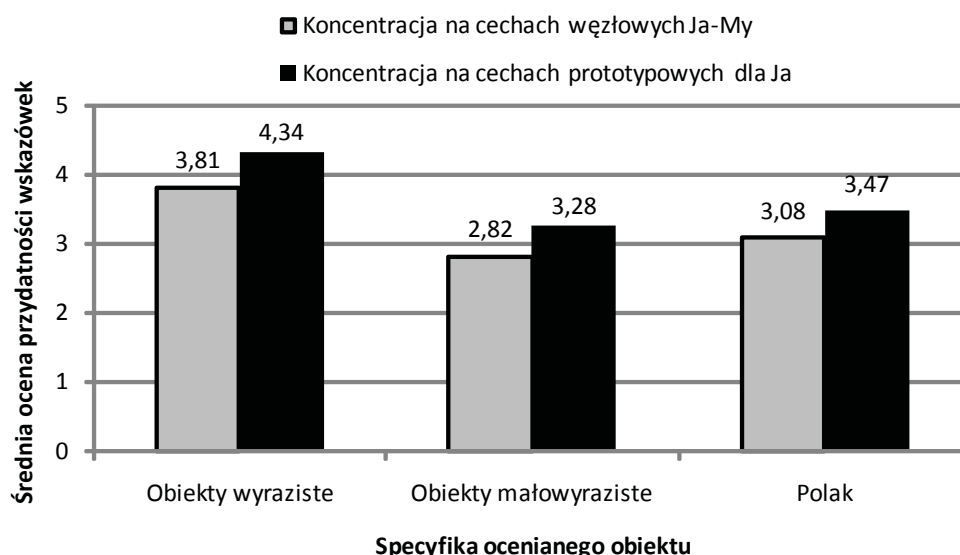
około 15 minut. Zapewniono o anonimowości i dobrowolności udziału w badaniu.

W pierwszym etapie, losowo rozdano arkusze z instrukcją prowokującą koncentrację na różnych wymiarach wchodzących w skład reprezentacji wiedzy o własnej osobie: węzłowych (wspólnych dla Ja i My) bądź prototypowych (specyficznych tylko dla Ja). Następnie badani zapoznawali się z opisem międzynarodowego spotkania, na którym, rzekomo, mieli pełnić rolę gospodarzy (technika „Kongres”) oraz odpowiadali na pytania dotyczące przydatności różnych cech wyglądu fizycznego dla rozpoznania społecznej przynależności poszczególnych osób. Na zakończenie podziękowano uczestnikom za udział w badaniu, objaśniono zastosowane metody i wskaźniki obliczane w oparciu o zebrane dane oraz podano informację na temat przewidywanych hipotezami zróżnicowań.

WYNIKI

W analizach statystycznych uwzględniono tylko kwestionariusze wypełnione prawidłowo i zawierające pełen zestaw danych. W sumie, obliczenia wykonano w oparciu o dane zebrane od 83 osób (31 kobiet i 52 mężczyzn).

Przeprowadzone analizy ujawniły efekt zastosowanej instrukcji dla zróżnicowania tendencji do powierzchownych kategoryzacji społecznych

Wykres 2. Koncentracja na cechach węzłowych Ja-My i prototypowych Ja a gotowość do powierzchownych kategoryzacji obiektów o wyrazistym lub mało wyrazistym stereotypie społecznym i przedstawiciela grupy własnej (Badanie 2)

[$F(2,80)=2.914$; $p=.06$; istotność na poziomie tendencji]. Wykres 2 ilustruje uzyskane rezultaty.

Porównania między średnimi wykazały, że zastosowana instrukcja istotnie różnicowała nasilenie gotowości do powierzchniowych kategoryzacji względem obiektów wyrazistych [$t(81)=-2.396$; $p<.02$] i mało wyrazistych [$t(81)=1.991$; $p<.05$]. Nasilenie gotowości do korzystania z powierzchniowych wskazówek przy rozpoznawaniu Polaka było zbliżone w obu grupach.

Badani proszeni o wypisanie wymiarów stosowanych wyłącznie do opisu własnej osoby (dymensji prototypowych) zdecydowanie chętniej ($M=4.34$; $SD=1.06$) deklarowali użyteczność cech wyglądu fizycznego dla rozpoznawania Włocha, Cygana i Żyda, niż badani, którzy wypisywali wymiary wspólne dla Ja i My ($M=3.81$ i $SD=.91$). Podobny kierunek zróżnicowania między grupami, odnotowano w przypadku gotowości do powierzchniowych kategoryzacji obiektów mało wyrazistych. Wśród osób koncentrowanych na cechach specyficznych wyłącznie dla Ja, oceny przydatności tego typu wskazówek były wyższe ($M=3.28$ i $SD=.95$) niż w grupie badanych, koncentrowanych na atrybutach węzłowych ($M=2.82$ i $SD=.94$).

WNIOSKI

Badani koncentrowani na cechach prototypowych Ja (na tym, co odróżnia własną osobę od innych ludzi) chętniej korzystali z powierzchniowych wskazówek przy rozpoznawaniu czyjejś społecznej przynależności. Zgodnie z założeniami, aktywizacja dymensji prototypowych zmniejszyła dostępność wymiarów węzłowych i stopień współzależności schematu Ja. Zgodnie z przewidywaniami, tendencja do uproszczonych społecznych kategoryzacji była większa w tej grupie badanych w porównaniu do uczestników, których proszono o wypisanie dymensji wspólnych dla Ja i My. Osoby koncentrowane na atrybutach własnej osoby charakterystycznych także dla innych ludzi relatywnie mniej cenili przydatność cech wyglądu fizycznego dla rozpoznania czyjejś społecznej przynależności. Zastosowana manipulacja zwiększyła stopień współzależności schematu Ja i, jak przewidywano, ograniczyła skłonność do uproszczonych kategoryzacji.

DYSKUSJA KOŃCOWA

Celem zaprezentowanych badań było uchwycenie przejawów wnikliwości w przetwarzaniu informacji społecznych, zróżnicowanych ze względu na stopień współzależności schematu Ja względem

reprezentacji innych ludzi. Zgodnie z przyjętymi założeniami, większe lub mniejsze powiązanie samowiedzy ze schematami odnoszącymi się do otoczenia modyfikowało gotowość badanych do uproszczonych kategoryzacji. Niski stopień współzależności schematu Ja sprzyjał powierzchniowym kategoryzacjom, podobnie jak koncentracja na wymiarach prototypowych Ja. Z kolei wysoki stopień współzależności schematu Ja współwystępował z niższą tendencją do korzystania z zewnętrznych wskazówek przy określaniu czyjejs przynależności społecznej. Co więcej, osoby koncentrowane na atrybutach wspólnych dla własnej osoby i ludzi z najbliższego otoczenia (wymiarzy węzłowe) istotnie niżej oceniały użyteczność powierzchniowych wskazówek dla rozpoznawania czyjejs społecznej przynależności.

Istotne znaczenie dla wnikliwości przetwarzania informacji społecznych ma jednak powiązanie reprezentacji własnej osoby z reprezentacją kategorii My, a nie wspólnota wymiarów Ja-Inni. Niewątpliwie kategoria My jest dość szczególna w percepcji społecznej – najbliższa, spójna i budząca zaangażowanie podmiotu, w porównaniu z rozmytą i niejednoznaczną kategorią Inni. Co więcej, częstotliwość kontaktów czy więzi między jednostką a najbliższymi sprzyja powstawaniu skojarzeń na poziomie reprezentacji odnoszących się do Ja i otoczenia. Dzięki temu, być może, łatwiej ją przywołać, gdy wymagane jest podjęcie decyzji o ludziach, nawet tych nieznanych. Z drugiej jednak strony, analiza znaczenia kategorii My jako szczególnego filtru w percepcji innych, często obcych ludzi, jest dość trudna. Nie sposób jednoznacznie orzec co dokładnie kryje się w ramach tej kategorii, o jakich ludziach myślą badani, kiedy opisują My (por. Jarymowicz, 1994c).

Uzyskane wyniki wzmocniają tezę głoszącą, że niski stopień współzależności schematu Ja ogranicza personalne zaangażowanie podmiotu w przetwarzanie informacji o innych ludziach, a przez to sprzyja kategoryzacji (uproszczonemu) przetwarzaniu informacji społecznych. Koncepcja Brewer (1988; za: Kwiatkowska, 1999) przewiduje, że osobiste zaangażowanie (a takiego spodziewano się, gdy reprezentacja własnej osoby jest powiązana z reprezentacjami innych ludzi) sprzyja personalnemu przetwarzaniu informacji o ludziach wokół oraz hamuje tendencje do kategoryzacji uproszczonych. Przy relatywnie niskim stopniu współzależności Ja można oczekiwać raczej funkcjonowania zgodnego z zasadą „poznawczego skapca” (Fiske i Taylor, 1991) – przetwarzania kategoryzacji, uproszczonego i opartego na stereotypach.

Poszukiwanie podmiotowych uwarunkowań przetwarzania informacji społecznych wymaga rozważenia relacji współzależności (powiązania) poznawczych reprezentacji własnej osoby i innych ludzi, z odrębnością schematową Ja (por. Jarymowicz, 1992, 1994b, 2006). Dostrzeżenie kogoś więcej niż samego siebie wymaga decentracji, a jej warunkiem jest pewien stopień odrębności własnej osoby od innych ludzi. (por. Jarymowicz, 1994a; Szuster, 1994, 2005). W literaturze przedmiotu formułowana jest teza, zgodnie z którą koncentracja na obiektach spoza Ja jest możliwa tylko wtedy gdy, powstaną relatywnie rozłączne schematy własnej osoby i świata społecznego (Jarymowicz, 1994b). Wyodrębnienie schematu Ja jest zatem warunkiem otwartości na ludzi i wykroczenia poza „egocentryczną perspektywę”. Zaprezentowane w opracowaniu dane empiryczne sugerują dodatkowo, że osobiste zaangażowanie w sprawy innych i wnikliwe przetwarzanie informacji społecznych, jest jeszcze łatwiejsze, kiedy wiedza o innych ludziach jest dostępna i wyrazista, bo powiązana z samowiedzą.

LITERATURA

- Banaji, M.R., Prentice, D.A. (1994). The Self in Social Contexts. *Annual Review of Psychology*, 45, 297–332.
- Baumeister, R.F. (1996). Ja (Self). W: A.S.R. Manstead i in (red.), *Encyklopedia Blackwella. Psychologia społeczna* (s. 174–179). Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Brewer, M.B. (1991). The social self: On being the same and different at the same time. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 17, 475–482.
- Cros, S.E., Madson, L. (1997). Models of the Self: Self construals and gender. *Psychological Bulletin*, 122, 5–37.
- Cross, S.E., Gore, J.S., Morris, M.L. (2003). The relational-interdependent self-construal, Self-concept consistency, and well being. *Journal of Personality and Social Psychology*, 85, 933–944.
- Festinger, L. (1954). A theory of social comparison processes. *Human Relations*, 7, 117–140.
- Fiske, S., Taylor, S. (1991). *Social cognition*. New York: McGraw Hill.
- Głuchowska, A. (2005). Różnice płciowe w schemacie Ja: Ja-niezależne i Ja-współzależne. *Psychologia, Edukacja i Społeczeństwo*, 2, 6–24.
- Głuchowska, A. (2007a). Ja-współzależne i Ja-niezależne: o specyfice samowiedzy kobiet i mężczyzn. *Studia Psychologiczne*, 47, 5–14.
- Głuchowska, A. (2007b). Gender Differences in Self-Schema and Identity. *The International Journal Of Interdisciplinary Social Sciences*, 2, 471–479.
- Głuchowska, A. (2008). *Stopień współzależności schematów Ja – Inni. Różnice formalne w schematach Ja kobiet i mężczyzn oraz ich konsekwencje regulacyjne*. Nie opublikowana praca doktorska. Warszawa: Wydział Psychologii Uniwersytetu Warszawskiego.
- Greenwald, A.G. (1980). The totalitarian ego: Fabrication and revision of personal history. *American Psychologist*, 35, 603–618.
- Greenwald, A.G., Pratkanis, A.R. (1988). „Ja” jako centralny schemat postaw. *Nowiny Psychologiczne*, 55, 20–70.
- Jarymowicz, M. (1984). *Spostrzeganie własnej indywidualności*. Wrocław: Wydawnictwo Ossolineum.
- Jarymowicz, M. (1985). Spostrzeganie samego siebie: porównywanie Ja-Inni. W: M. Lewicka i J. Trzebiński (red.), *Psychologia spostrzegania społecznego* (s. 175–216). Warszawa: Wydawnictwo Książka i Wiedza.
- Jarymowicz, M. (1989). Próba operacjonalizacji pojęć „tożsamość społeczna – tożsamość osobista”: Odrębność schematowa Ja-My-Inni jako atrybut tożsamości. *Studia Psychologiczne*, 27, 73–84.
- Jarymowicz, M. (1992). Tożsamość jako efekt rozpoznawania siebie wśród swoich i obcych. Eksperymentalne badania nas procesami różnicowania Ja-My-Inni. W: P. Boski, M. Jarymowicz, H. Malewska-Peyre (red.), *Tożsamość a odmiennność kulturowa* (s. 213–275). Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Psychologii PAN.
- Jarymowicz, M. (1993). Odrębność schematów Ja-My-Inni a społeczne identyfikacje. *Przegląd Psychologiczny*, 1, 7–26.
- Jarymowicz, M. (1994a). W stronę indywidualnej podmiotowości i zbliżeń z innymi: podmiotowe podstawy społecznych identyfikacji. W: M. Jarymowicz (red.), *Poza egocentryczną perspektywę widzenia świata i siebie* (s. 11–36). Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Psychologii PAN.
- Jarymowicz, M. (1994b). Poznawcza indywidualność a społeczne identyfikacje: model zależności między odrębnością schematów Ja-My-Inni. W: M. Jarymowicz (red.), *Poza egocentryczną perspektywę widzenia świata i siebie* (s. 107–129). Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Psychologii PAN.
- Jarymowicz, M. (1994c). O formach umysłowego ujmowania My i ich związku ze spostrzeganiem Innych. W: M. Jarymowicz (red.), *Poza egocentryczną perspektywę widzenia świata i siebie* (s. 191–214). Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Psychologii PAN.
- Jarymowicz M. (1999). O godzeniu wody z ogniem. W: B. Wojciszke, M. Jarymowicz (red.), *Psychologia rozumienia zjawisk społecznych* (s. 121–152). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe: PWN.
- Jarymowicz M. (2006). *O przejawach faworyzowania swoich względem obcych i rzekomej nieuchronności zjawiska*. Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Psychologii PAN.
- Jarymowicz M. (2008). *Psychologiczne podstawy podmiotowości*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Jarymowicz, M., Kwiatkowska, A. (1988). Atrybuty własnej tożsamości: właściwości spostrzegane jako wspólne dla „Ja” i „Innych” versus specyficznie własne. W: M. Jarymowicz (red.), *Studia nad spostrzeganiem relacji Ja-Inni*, (s. 65–79). Wrocław: Wydawnictwo Ossolineum.
- Kamińska-Feldman, M. (1994). *Asymetria w ocenianiu dystansów JA-INNI*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza Wydziału Psychologii UW.
- Kwiatkowska, A. (1994). O funkcjach podziałów na swoich i obcych: tożsamościowe uwarunkowania społecznych kategoryzacji. W: M. Jarymowicz (red.), *Poza egocentryczną perspektywę widzenia świata i siebie* (s. 37–59). Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Psychologii PAN.

- Kwiatkowska, A. (1999). *Tożsamość a społeczne kategoryzacje*. Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Psychologii PAN.
- Markus, H.R. (1977). Self-schemata and processing information about the self. *Journal of Personality and Social Psychology*, 35, 63–78.
- Markus, H.R. (1983). Self-knowledge. An expanded view. *Journal of Personality* 51, 543–565.
- Markus, H.R., Kitayama S. (1991). Culture and the self: Implications for cognition, emotion, and motivation. *Psychological Review*, 98, 224–253.
- Nęcka, E.; Orzechowski, M., Szymura, B. (2006). *Psychologia poznawcza*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Oleś, P. (2003). *Wprowadzenie do psychologii osobowości*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR.
- Suls, J.M., Miller, R.L. (1977). *Social comparison processes. Theoretical and empirical perspectives*. Washington: Hemisphere Publishing Corporation.
- Szuster, A. (1994). O uwarunkowaniach zdolności do miłowania innych: poznawcze wyodrębnienie własnej osoby a przychylność innym. W: M. Jarymowicz (red.), *Poza egocentryczną perspektywą widzenia siebie i świata* (s. 87–105). Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Psychologii PAN.
- Szuster, A. (2005). *W poszukiwaniu źródeł i uwarunkowań ludzkiego altruizmu*. Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Psychologii PAN.
- Tversky, A. (1977). Features of similarity. *Psychological Review*, 84, 327–352.
- Wojciszke, B. (2003). *Człowiek wśród ludzi. Zarys psychologii społecznej*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe „Scholar”.